

ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

А З'ясовані місце і роль інноваційних педагогічних технологій під час вивчення мовного матеріалу; проаналізовані когнітивні лінгвометодичні прийоми навчання у вищій школі; вказані дидактичні засоби активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів; описані шляхи формування комунікативної компетенції студентів ВНЗ у процесі викладання лінгвістичних дисциплін.

Ключові слова: інноваційні технології, когнітивістика, комунікативна компетентність, концепт, концепція, лексикологія, лінгвістика, лінгводидактика, методика.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства вища школа переходить на нову структуру і зміст. Оновлення змісту освіти передбачає приведення його у відповідність до потреб соціуму. Державна політика у цій сфері визначена Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Законом про вищу освіту, Концепцією мовної освіти в Україні, Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти та Концепцією навчання державної мови у школах України. Пріоритетним напрямом мовної освіти є формування мовної особистості, яка здатна вільно орієнтуватись у різноманітних комунікативних ситуаціях та успішно розв'язувати комунікативні завдання.

Сучасні навчальні методики мають вагомий матеріал для побудови теорії навчання української мови у контексті вимог сьогодення, реалізація якої можлива завдяки ґрунтовним дослідженням: а) системності в навчанні (П. Анохін, Б. Ломов, В. Якунін); б) процесу формування комунікативних умінь і навичок у теоріях психології діяльності (Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, О. Леонтьєв, Н. Талізін, С. Рубінштейн, Г. Костюк); в) дидактичного процесу у вищих навчальних закладах (Б. Ананьєв, Г. Сйгер, Г. Колшанський, Н. Кузьміна); г) навчання мови на засадах системності мовних явищ (Ф. де Соссюр, Б. де Куртене, В. Виноградов, О. Потебня, С. Семчинський, І. Кучеренко, О. Шахматов); ґ) явищ української мови методом комплексного аналізу (І. Білодід, Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, Л. Мацько, І. Огієнко, В. Русанівський, М. Плющ, Л. Тоцька); д) закономірностей набування мовної компетенції (О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Мельничайко, М. Пентиліук, В. Плахотник); е) процесу навчання рідної мови (О. Горошкіна, Є. Дмитровський, Т. Донченко, В. Дудников, С. Караман, К. Плиско, Г. Онкович, Т. Симоненко, М. Стельмахович, І. Хом'як), є) лінгвометодичних засад навчання студентів-нефілологів (О. Митрофанова, К. Мотіна, Л. Паламар, Н. Суворова) тощо [4, с. 3].

Актуальність дослідження визначається спрямованістю системи вищої освіти України на інтеграцію до європейської, спробою наблизити державні стандарти до сучасних вимог суспільства щодо підготовки висококваліфікованих кадрів для різних галузей народного господарства.

Мета статті полягає в обґрунтуванні загальнопедагогічних, психолого-лінгвістичних, дидактичних закономірностей формування діяльнісних умінь і навичок, а також з'ясування ефективних шляхів формування мовної компетенції студентів на комунікативно-когнітивних засадах.

Завдання статті: проаналізувати наукові розробки з проблеми комунікативних концепцій і структури змісту навчання української мови у вищих навчальних закладах; з'ясувати сутність поняття комунікативної концепції на суб'єктно-діяльнісних засадах; визначити типи лінгводидактичних технологій навчання української мови у ВНЗ на комунікативно-когнітивних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фахової підготовки майбутніх словесників останнім часом усе більше цікавлять дослідників-методистів. Сучасна лінгводидактика має певні здобутки в питаннях формування культури мовлення майбутніх фахівців, їхньої мовленевої компетенції, а також із проблем розвитку мовної особистості взагалі (О. Біляєв, В. Усатий, Г. Передерій, О. Потапенко та ін.). Науково-теоретичний аналіз сучасної методичної літератури свідчить про те, що зацікавленість науковців проблемою розроблення ефективних підходів до навчання мови та розвитку мовлення студентів зростає. Реалії сьогодення вимагають нових ідей і підходів до вивчення традиційних курсів сучасної української мови і методики викладання. Учених цікавлять різні аспекти цієї проблеми, про що свідчать результати їхніх досліджень, які опубліковані у журналах «Українська мова і література в школі», «Дивослово», «Рідні джерела», «Початкова школа» тощо (М. Вашуленко, Т. Коршун, С. Омельчук, О. Хорошковська та ін.). В українській лінгводидактиці з'явилися також праці, у яких висвітлені окремі аспекти функціонально-комунікативного напрямку в навчанні української мови (С. Дубовик, В. Каліш, О. Паламарчук), реалізації функціонально-комунікативної спрямованості (Л. Давидюк, Г. Демидчик, І. Ляшкевич, О. Петрук та ін.).

Однією з найважливіших ознак мовної особистості, якою вона оволодіває як у процесі природної комунікації, так і спеціально організованого навчання, є комунікативна компетенція. Останнім часом маємо появу значної кількості наукових праць, що присвячені розгляду комунікативної

компетенції (А. Богуш, Д. Ізаренков, С. Караман, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.) та окремих її компонентів.

Феномен комунікативної компетенції у вітчизняній лінгводидактиці досліджували Г. Лещенко, Л. Паламар, Л. Скуратівський та ін. У загальних рисах комунікативну компетенцію вчені розглядають як здатність мовця до спілкування у різноманітних комунікативних ситуаціях і в її структурі виділяють базові складові, з-поміж яких особливу увагу звертають на мовну, мовленнєву, прагматичну, соціокультурну, лінгвокраїнознавчу та інші види компетенцій.

Виклад основного матеріалу. У кінці ХХ ст. у мовознавстві на зміну системно-структурному погляду на мову прийшла когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову не як систему в самій собі і для самої себе, а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим. Когнітивна лінгвістика досліджує моделі свідомості, пов'язані з процесом пізнання, із набуттям, виробленням, зберіганням, використанням, передачею людиною знань, із репрезентацією знань й обробленням інформації, яка надходить до людини різними каналами та з іншими видами пізнавальної діяльності. Диференціація різних структур знань, визначення загальних принципів їхнього формування, виявлення ролі мови в їхній репрезентації, розумінні та інтерпретації є предметом когнітивної семантики, представники якої вважають, що їхнє головне завдання – виявити й пояснити, як організовано знання про світ у свідомості людини і як формуються та фіксуються поняття про світ.

Пояснити значення слова можна по-різному: вказівкою на реальний предмет і чи явище, яке слово називає; словесним описом цього предмета; підбором синонімів, антонімів тощо. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення лексико-семантичних категорій вимагає посилення уваги до їхніх функцій у тексті, й тому встановити значення невідомого слова можна також шляхом дослідження його вживання у тексті або в різних ситуаціях спілкування. Різні способи з'ясування значення слова відображають різні аспекти поняття «значення». У лінгводидактиці на сучасному етапі існують такі основні підходи до розуміння значення слова: аналітичний, або референційний, функціональний, операційний і діяльнісно-антропоцентричний [2, с. 205].

У сучасній методиці викладання української мови у ВНЗ спостерігається тенденція переорієнтації із системно-описового підходу на комунікативно-когнітивний підхід до вивчення мовних явищ. Актуальність комунікативно-когнітивного підходу в методиці зумовлена необхідністю мовленнєвої підготовки випускників вищих закладів освіти, забезпечення високого рівня їхньої комунікативної компетентності. Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості навчання мови. Своєрідність цієї методики полягає в оволодінні студентами «всіма формами і видами мовленнєвої діяльності з метою спілкування» [6, с. 15].

Теоретичними засадами комунікативної методики є загальні методологічні положення комунікативної лінгвістики (Н. Арутюнова, І. Горелов,

Т. Винокур, І. Стернін та ін.).

Зокрема, Ф. Бацевич розглядає комунікативну лінгвістику як «розділ і водночас новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей із використанням живої природної мови» [1, с. 8]. Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, на формування умінь і навичок спілкування в різних сферах соціального життя.

Сучасна дидактика велику увагу приділяє також когнітивним методам навчання. Когнітивістика (когнітивна наука) – «інтегральна міждисциплінарна галузь досліджень, яка займається створенням моделей свідомості, зв'язаних із переробленням знань, прийняттям рішень, розумінням, аргументацією та іншими видами когнітивної діяльності» [5, с. 255]. Когнітивізм – це напрям у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення і ті ментальні процеси і стани, які з ними пов'язані. Це наука про сприйняття світу в процесі людської діяльності. Сучасні дослідження вказують, що когнітивізм об'єднує декілька наукових напрямів: когнітивну психологію, культурну антропологію, моделювання штучного інтелекту, філософію, нейронауки, лінгвістику. Як окремий напрям, бурхливо розвивається когнітивна лінгвістика, що досліджує мовні різновиди знання, способи його репрезентації, мовні процедури, ментальні структури тощо.

У когнітивній лінгвістиці виділяють два основних підходи: лінгвокогнітивний і лінгвокультурний.

Лінгвокультурний підхід передбачає вивчення специфіки національної концептосфери, а лінгвокогнітивний дає трактування, що в основі знань про навколишнє середовище покладена така одиниця ментальної інформації, як концепт, яка забезпечує вихід на концептосферу соціуму. Реалізація даних положень у навчальному процесі відбувається через використання діяльнісно-антропоцентричного підходу до розуміння значення слова, який полягає в тому, що здійснюється спроба встановити зв'язок значення слова з культурно-історичним буттям народу, його енергетико-психологічним та соціальним існуванням, тобто з концептуальною системою людини. У межах діяльнісно-антропоцентричного підходу йдеться не просто про значення слова, а про концепт.

Концепт (лат. *conceptus* – думка, поняття) – головне поняття когнітивної лінгвістики, яке поєднує зовнішні форми пізнання, передусім мову, з його внутрішнім чинником – ментальним лексиконом [3, с. 324].

Розрізняють концепт-мінімум і концепт-максимум. Концепт-мінімум – це неповне знання смислу слова (мовцеві відома реалія, але далеко не вся, що її стосується; у життєвій практиці вона для нього не є важливою або ж він з нею ніколи не стикався). Концепт-максимум охоплює всебічне знання мовцем смислу слова (реалія йому відома в усіх аспектах). Так, для мешканців України концепт «груша» є концептом-максимумом, а концепт «манго» є концептом-мінімумом (не всі мовці знають, на кущі чи на дереві ростуть ці фрукти, як ці рослини до-

глядають, як вони цвітуть, коли дозрівають тощо).

Під час формування комунікативних компетенцій студентів важливу роль відіграє використання на заняттях у ВНЗ таких інноваційних когнітивних методів, як: метод емпатії, метод смислового бачення, метод символічного бачення, метод евристичних запитань, метод порівнянь, метод конструювання понять, метод гіпотез, метод образної картини, метод гіперболізації, метод аглютинації, метод морфологічного ящика і т. д., що, безумовно, сприяє підвищенню результативності навчально-виховного процесу.

Практичній реалізації цих методів під час вивчення лексикології у ВНЗ сприяють функціонально-стилістичні вправи, що спрямовані на розкриття особливостей і закономірностей функціонування слова як основного структурно-смислового елемента тексту в різних видах і стилях мовлення. У процесі їх виконання усвідомлюються передусім загальні функції слова, що охоплюють увесь обсяг мовних функцій і на лексичному рівні набувають більшої конкретизації. Також у процесі вивчення функціонально-комунікативних аспектів лексичних явищ треба враховувати, що в мові слово існує як узагальнююча одиниця. А тому увага студентів акцентується на тому, що в процесі мовленнєвої діяльності лексеми, реалізуючи свій потенційний зміст, можуть збагачуватися новими комунікативно-умовленими компонентами і поставати в найрізноманітніших функціонально-комунікативних варіантах.

Таким чином, можна стверджувати, що саме мова є тим головним когнітивним елементом, який сприяє активізації навчальної діяльності студентів, адже мова кодує всі знання, отриманні в ході сприйняття й осмислення світу. Когнітивна лінгвістика презентує мову як невід'ємну частину пізнання; мова також показує, як працює розум; мова

є комунікативним знаряддям. Усі вищезазначені когнітивні механізми мови відтворюються студентами під час навчання у ВНЗ. Інтеграція когнітивного і комунікативного підходу забезпечує якісно новий напрям у формуванні свідомого ставлення студентів до лексикологічного матеріалу, до розкриття функцій і способів реалізації слів у мовленнєвій практиці.

Висновок. Отже, комунікативно-когнітивний підхід до вивчення лексикології є однією з актуальних проблем лінгводидактики вищої школи. Його сутність полягає у розкритті функціонального призначення і комунікативних можливостей лексичних одиниць, формування вмінь їхнього свідомого використання в мовленні, що безпосередньо впливає на рівень мовної і комунікативної компетенції майбутніх спеціалістів. *Перспективними* вважаємо дослідження ефективності інших підходів до лінгвістичної підготовки на сучасному етапі, а також застосування прогресивних інноваційних методів і прийомів із метою вироблення орфографічних, орфоепічних, граматичних, синтаксичних, стилістичних та інших лінгвістичних компетенцій студентів.

Список використаних джерел

1. Бацевич, Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручн. / Ф. С. Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Боднар, О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / О. І. Боднар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – Київ : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
3. Карпенко, Ю. О. Вступ до мовознавства : підручн. – 2-ге вид., стер. / Ю. О. Карпенко. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 336 с.
4. Любашенко, О. В. Лінгводидактичні стратегії навчання української мови студентів неспеціальних факультетів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / О. В. Любашенко. – Київ, 2008. – 45 с.
5. Методика навчання української мови в ДВНЗ та середніх освітніх закладах. Кредитно-модульний курс : навч.-метод. посіб. / О. І. Поталенко, Г. І. Поталенко, Л. П. Кожуховська та ін. – Київ : Міленіум, 2006. – 332 с.
6. Пентиліук, М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 01.02.2016

Деркач В. В. Приоритеты современной лингводидактики высшей школы.

Установлены место и роль инновационных педагогических технологий во время изучения языкового материала; проанализированы когнитивные лингвометодические приёмы обучения в высшей школе; указаны дидактические средства активизации учебно-познавательной деятельности студентов; описаны пути формирования коммуникативной компетенции студентов вузов в процессе преподавания лингвистических дисциплин.

Ключевые слова: инновационные технологии, когнитивистика, коммуникативная компетентность, концепт, концепция, лексикология, лингвистика, лингводидактика, методика.

Derkach V. V. Modern linguodidactics priorities of higher school.

The article clarified the role and place of innovative pedagogical technologies in the study of linguistic material, analyzed the cognitive linguamethodical techniques of teaching in higher educational establishment; mentioned the didactic means of enhancing of learning and cognitive activity of students; described the ways of formation of communicative competence of higher education students in the process of teaching linguistic subjects.

Key words: innovative technology, cognitive science, communicative competence, concept, conception, lexicology, linguistics, linguodidactics, methodology.